

SONA GELEN EDATLARLA TEŞKİL EDİLEN BİR KELİME GRUBU: KUVVETLENDİRME GRUBU

Hatice TÖREN*

A Word Group Formed By Postpositions: Strengthening Group

The postpositions are used as a strengthening expression in all cycles of Turkish- after both the names and the verb declensions. We frequently observe such a usage in a manner to emphasize, reinforce a name or verb as it is used after such name or verb. That is to say, the postpositions in both expressions relate to the preceding words and are used as a whole in syntax with those words in terms of structure and meaning.

The structures in which the names and conjugated verbs are used together with the postpositions with strengthening function have not been considered as an independent group of words in the Turkish grammar books written until now and in various studies on syntax, not they have been assessed within other word groups. However, such structures have the characteristics of a word group both in terms of usage and meaning.

Keywords . word groups, postpositions, strengthening group, strengthening postpositions

Kelime grupları yapı ve anlam bakımından bir bütünlük gösteren, tek bir nesne veya hareketi karşılamak üzere, belli kurallara göre yan yana gelen kelime topluluklarıdır.

Sona gelen edatlar hem isimlerden, hem çekimli fiillerden sonra Türkçenin bütün devrelerinde yaygın olarak kuvvetlendirme ifadesi ile kullanılır. Bu kullanım çoğu zaman bir isimden ve bazen de çekimli bir fiilden sonra, o ismi veya fiili belirtmek, pekiştirmek suretiyle karşımıza çıkar. Yani her iki ifade de

* Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

sona gelen edatlar kendilerinden önceki kelimelerle ilgi kurar ve bu kelimelerle birlikte yapı ve anlam bakımından söz diziminde bir bütün olarak kullanılır.

İsimlerin ve çekimli fiillerin kuvvetlendirme fonksiyonu taşıyan edatlarla birlikte kullanıldığı yapılar bu güne kadar yazılmış Türkçe dilbilgisi kitaplarında olsun, söz dizimini ele alan çeşitli çalışmalarda olsun müstakil bir kelime grubu olarak gösterilmediği gibi, diğer kelime grupları içinde de değerlendirilmemiştir. Oysa bu yapılar hem kullanılış bakımından, hem de anlam bakımından bir bütünlük göstermekle kelime grubu olma şartlarını haizdir. O halde bu kelime grubu edatla teşkil edilen bir kelime grubu olarak, bilinen kelime grupları arasında bir yapıya dahil edilebilir mi? Yoksa ayrı bir kelime grubu olarak mı kabul edilmelidir?

İsimlerin çekim edatlarıyla oluşturdukları edat gruplarında yer alan çekim edatlarının söz diziminde ilgi kurdukları yön. ileriye doğrudur. Son çekim edatları, isimleri kendilerinden sonraki kelimelere bağlarlar. Bu kelime, çok defa bir fiil şeklindedir ve son çekim edatı ismi zarf fonksiyonu ile bu fiile bağlar. Bazen de bir isimdir. benzerlik ve miktar fonksiyonu taşıyan bir son çekim edatı kendisinden önceki ismi, bu isme sıfat fonksiyonu ile bağlar. Dolayısıyla edat grupları cümlede veya başka bir kelime grubunun içinde zarf, sıfat olabilirler; fakat isim tamlamasının tamlayanı, özne, nesne, yer tamlayıcısı olamazlar.

İsimlerin sıralama bağlama, denkleştirme ve karşılaştırma edatlarıyla teşkil ettiği bağlama gruplarında ise, cümlede veya bir kelime grubunda aynı fonksiyondaki birden fazla ismin arka arkaya sıralanması veya birbirleriyle karşılaştırılması söz konusudur. Bu kelime grubunda sıralama bağlama ve denkleştirme edatı iki veya daha çok ismin arasında, karşılaştırma edatı ise isim unsurlarının arasında, başında veya sonunda yer alır: kitap ve defter, Kerem ile Aslı; elle değil ayakla; ne o, ne bu, elma da, armut da. Oysa kuvvetlendirme edatları sıralama veya karşılaştırma yapmaz, aralarında anlamca ilgi kurulan isimlerden birine işaret ederek onun rolunu on plana çıkarır.

Kuvvetlendirme edatları çekimli bir fiil ya da bir isim veya isim fonksiyonlu bir kelime grubundan sonra gelerek dikkati bu kelimelerin üzerine çekerler. Buna göre kuvvetlendirme edatının kapsam alanı, söz diziminde ilgi kurduğu yön geriye doğrudur. Yani kendisinden önce gelen bir fiili veya ismi, pekiştirmek suretiyle belirler. Bu bakımdan kuvvetlendirme edatı, ismi kendisinden sonraki kelimeye bağlayan bir edat değildir.

İsim kendisinden sonraki kelimeye hangi halde bağlanıyorsa, söz diziminde bu hal ile ilgili bir kullanış içinde bulunur. Yalın haldeyse özne; yükleme halindeyse nesne, ilgi halindeyse tamlayan; bulunma, yaklaşma, uzaklaşma hallerindeyse yer tamlayıcısı; eşitlik, vasıta halindeyse zarf olarak kullanılır. Dolayısıyla kuvvetlendirme edatlarıyla kurulan bu kelime grubu, edat grubu ile yapı ve anlam bakımından benzeşmez ve örtüşmez.

Bağlama edatları arasında yer alan sona gelen kuvvetlendirme edatlarının isimlerle kullanılışında anlam bakımından bağlama gruplarına yaklaşan bir ilgi vardır Nitekim kuvvetlendirme edatları da sonlarına geldikleri isimleri o ifadeye yer almayan, ancak tarafların önceden bildiği, aynı fonksiyonlu bir isme dolaylı olarak bağlarlar Yine de zikredilmeyen, bilinen isim ile kuvvetlendirme edatı ile kullanılan isim arasında bağlama ilgisinden ziyade, söylenen ismin belirtilmesi, pekiştirilmesi söz konusudur Dolayısıyla bu kelime grubu anlam bakımından bağlama gruplarına yakın görünmekle birlikte, kuruluş yapısındaki fark da dikkate alınarak ayrı değerlendirilmelidir.

İsimlerle kullanılışı

İSİM	kuvvetlendirme edatı
kuvvetlendirme grubu	
(bır isim veya bir kelime gr.)	(yeme. ma, me, ok, ök, tağı, da, de, dahi, bile, ise)

Buyrukı y(e)me bilge ermiş erinç.“(Emirleri altındaki) kumandanları da akıllı imişler şüphesiz.”¹ *Buyrukı y(e)me* biligsiz ermiş erinç. “(Onların) kumandanları da akılsız imişler şüphesiz”² *Ol Braman yme* “Bu Brahmanlar da.”³ *Baya oğ* keldim. “Az önce geldim”⁴ *Emdı oğ* aydım “Bu saatte söyledim”⁵ *Men degen dek oğ* boldı “ Tam benim dediğim gibi oldu”⁶ *Men sening men, sanga oğ* kıldım ümmid “Ben seninim, yalnız sana ümit bağladım.”⁷ *Anta oğ* “hemen sonra”, *tımın oğ* “hemencecik”⁸ *Anı tağı* altuk “Onu da aldık.”⁹ *Bular tağı*, *bız tağı*...*özümüz tağı*... “ Bunlar da. . biz de..., kendimiz de...”¹⁰ *Oğuz dağı* çerik birle durup durdu “ Oğuz Kağan da askeri ile durdu”¹¹ *Sen dağı* “Sen de”¹² *Oğuz kağan dağı* durdu “ Oğuz Kağan da durdu”¹³ *Egin buttı boğzum*

¹ T Tekin, *Orhon Yazıtları*. K1 D3. BK D4, s 8

² a e . K1 D4, BK D6, 8

³ A Von Gabain. *Eski Türkçenin Grameri*. s 105

⁴ Kaşgarlı. *Dıvanı Lügati 'r-Türk* (çev Besim Atalay), I, 37-11

⁵ a.e , I, 37-11

⁶ J Eckmann. *Çağatayca El Kitabı* (çev Gunay Karaağaç), s 145

⁷ a.e , s 145

⁸ A von Gabain, a.g.e., s 105

⁹ R R Arat, “Fatih Sultan Mehmed’in Yarlığı”, *TM* c 19, İstanbul 1939, s 302

¹⁰ a m , s 322

¹¹ W Bang – R R Arat, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936, 156, s 18

¹² a e , 178. 185 s 18

¹³ a e , 259. s 24

yıme boldı tok. “ Sırtım pek, karnım tok oldu.”¹⁴ *Bir ök bil...* “ Onu bir tek bil...”¹⁵ *Qul atı kul oq* “ Kulun adı, kuldur.”¹⁶ *Meniñ me qılınçım aňgar okşadı.* “ Benim de hareketim tıpkı böyledir.”¹⁷ *Kopuzçılar ma sazin yirke saldı.* “Kopuz çalanlar da sazını yere bıraktı”¹⁸ *Anı taqı* alıp bardılar “ Onu da alıp gittiler.”¹⁹ *Küp te* ütmede. “Çok da geçmedi”²⁰ *Onısı ras ta* edi. “ Orası doğruydu da.”²¹ *Caş baldar da* çoñdar menen koşo işteşet “ Küçük çocuklar da büyüklerle beraber çalışıyor.”²² *Malıbiz dele* bar ele “ Malımız da var artık.”²³ *Kelinçäk bolsä* bir çöp bilän yerni çizğälär “Gelineğiz ise bir çöp ile yeri çiziyor.”²⁴ *Kiming işi bu? Qanı ayt-çı* “Kimin işi bu ? Hadi konuş.”²⁵ *Men häm sezgänmän...* “Ben de sezmiştim.”²⁶ *Yığıt esä Xälmätning bär-yoğını färq etälmäydigän hâldäydi* “Genç ise, Halmet’in fakirliğini fark edemeyecek haldeydi”²⁷

Füllerle kullanılışı

Çekimli fiil + kuvvetlendirme edatı : Kuvvetlendirme grubu

(erinç, erkı, erkin, eken, ok, ok,)

dağı, da, ki, ya, ..

Çekimli fiillerin kuvvetlendirme edatlarıyla kullanılışlarında yuklem; karşınıza bir kelime olarak değil, bir kelime grubu olarak çıkmaktadır. Cümle çözümlenmelerinde kuvvetlendirme edatlarını yüklem dışında bir unsur olarak değerlendirmemiz mümkün değildir. Çekimli fiilin anlam sona gelen edat ile pekiştirilmekte; bazen de şüphe, istifham ifadesi katılmakta ve bu yönden bir anlam bütünlüğü sağlamaktadır. Kuvvetlendirme grubu, çekimli fiil + kuvvetlendirme edatı yapısında cümlede yuklem durumundadır

¹⁴ R R Arat, *Kutadgu Bilg*, 3797, s 382

¹⁵ a e , 3900, s 393

¹⁶ a.e , 6510, s 642

¹⁷ a e.. 826. s 100

¹⁸ N Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 249

¹⁹ J Eckmann, *Nehcu'l-Feradis*, 69-16, s 51

²⁰ M Oner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, s 246

²¹ a.e , s 247

²² a.e., s 249

²³ a.e , s 250

²⁴ V Coşkun, *Ozbek Türkçesi Grameri*, s 222

²⁵ a.e , s 222

²⁶ a.e , s 223

²⁷ a.e , s 223

Türkçe’de eskiden beri görülen bu ifadeler kuvvetlendirme grubu sayılmalıdır

Buyrukı y(e)me *bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç* “(Emirleri altındaki) kumandanları da akıllı imişler şüphesiz”²⁸ Buyrukı y(e)me *bilgisiz ermiş erinç, yablak ermiş erinç* “(Onların) kumandanları da akılsız imişler şüphesiz, kötü imişler şüphesiz”²⁹ *Barğıl oğ* “Gidesin ha”³⁰ *Ol kelür mü erki* “O gelir mi ki?”³¹ *Ol keldi erinç* “O. belki geldi, ola ki geldi”³² *Ölüm buzmaginça buzulmaz erinç* “Ölüm bozmadıkça kattiyen bozulmaz”³³ *Yok erdi erkin* “Yoktur”³⁴ Bu yol kayanga *harur ekan* “Bu yol nereye gidiyor ki?”³⁵ *Alı çevişi neteg erki* “Hilesi ne şekildedir”³⁶ *Idım sen tüzün sen idilik kıl oğ* “Sen rabbimsin, merhametlisin, sen efendiliğini göster”³⁷ *Bız dağı adam balasıbız go* “Biz de insan evladımız ya.”³⁸ *Sendın ekendur* bu gunah “Bu gunah senden gelmiş olmalı.”³⁹ *Şuning üçün xudâ sengâ âmâl bermäydı-dä!* “Onun için Huda sana iş güç vermez ya.”⁴⁰ *Ol name özünü şeyle pes tutyärmikâ* ya da *olam sadalığın bir alâmatımikâ?* “O kendisini mütevazı gösteriyor mu ya da sadeliğinin bir âlameti mi acaba?”⁴¹ *Atam mündür dıydı da* “Babam bindir dedi de.”⁴²

Türkiye Türkçesinde daha ziyade karşılıklı konuşmalarda yer alan cevap sözlerinde. yüklemden sonra kuvvetlendirme edatı olarak “*ki*” ve “*ya*” getirilir. Genellikle olumsuz ifadelerde *ki*, olumlu ifadelerde ise *ya* bağlama fonksiyonundan uzaklaşarak, sona gelen bir kuvvetlendirme edatı halinde kullanılır

- Geldi mi? / -*Gelmedi ki*,
- Söylemiş mi? / -*Söylememiş ki*.
- Okuyor musun? / - *Okuyorum ya*,
- Yaptın mı? / - *Yaptım ya*.

28 T Tekin, *a.g.e.*, KT D3, BK D4, s 8

29 *a.e.*, KT D4, BK D6, s 8

30 Kaşgarlı, *a.g.e.*, I, 37-11

31 *a.e.*, I, 129-11

32 *a.e.*, I, 132-17

33 Sır G Clauson, EDPT, s 234a

34 J Eckmann, *a.g.e.*, s 144

35 *a.e.*, s 145

36 Sır G Clauson, *a.g.e.*, s 223a

37 R R Arat, *Kutadgu Bilg.*, 6510, s 642

38 M Oner, *a.g.e.*, s 250

39 J Eckmann, *a.g.e.*, s 144

40 V Coşkun, *a.g.e.*, s 223

41 O Tabaklar, *Türkmençem Morfolojisi*, s 152

42 *a.e.*, s 154

- Yaptın mı? / - *Yaptım ya.*

Bağlama edatları arasında yer alan kuvvetlendirme edatları birleşik cümle yapılarında, bağlı cümlelerde de yer alır. Ancak bu çalışmada kuvvetlendirme edatlarının isimler ve çekimli fiillerle birlikte kullanılışları üzerinde durulmuş, bağlama fonksiyonlarıyla kurdukları kelime grupları (bağlama grubu, tekrarlar) ile birleşik cümleler ayrı bir değerlendirmeyi gerektirdiğinden ele alınmamıştır.

Kuvvetlendirme grubunda isim tek kelime veya kelime grubu olabilir ve isim unsuru asıl unsurdur. Kuvvetlendirme edatı ise ismi belirtmesi, vurgulaması bakımından kelime grubunun yardımcı unsurudur. Bu, Türkçenin kelime sırasını belirleyen ana kuralına (asıl unsurun başta yardımcı unsurların sonda yer alması) aykırı gibi görünmekle birlikte edatların dilin yardımcı kelimeleri olması itibarıyla normal bir durum kabul edilebilir. Nitekim edatlar tek başlarına bir anlam taşımazlar. söz diziminde isim ve fiil çeşidi kelimeler arasında çeşitli gramer ilgileri kurarlar. Buna bağlı olarak da kuvvetlendirme grubu cümleye veya kelime grubuna isim unsuru ile katılır. İsim tek kelime veya kelime grubu olabilir:

İsim yalın haldeyse kuvvetlendirme grubu özne olur:

Sen de gel . sen de _____ :

kuvvetlendirme gr.

özne yüklem isim kuvvetlendirme edatı

İsim ekli yükleme halindeyse kuvvetlendirme grubu belirli, eksiz yükleme halinde ise belirsiz nesne olur:

Çocuğu da götür. . çocuğu da _____ :

kuvvetlendirme gr

belirli nesne yüklem isim kuvvetlendirme edatı

Çocuk da getirebilirler. . çocuk da _____ .

kuvvetlendirme gr

belirsiz nesne yüklem isim kuvvetlendirme edatı

İsim ilgi halindeyse, kuvvetlendirme grubu isim tamlamasının tamlayanı durumundadır:

Yazının da bulunuşu o dönemdi. . yazının da bulunuşu: isim tamlaması

özne yüklem tamlayan tamlanan

yazının da _____ : kuvvetlendirme grubu

isim kuv. edatı

İsim bulunma, uzaklaşma veya yaklaşma halindeyse kuvvetlendirme grubu yer tamlayıcısı olur:

Bugün okula gidenlerde de görüldü.

yer tamlayıcısı yüklem

bugün okula gidenlerde de _____ : kuvvetlendirme gr.

isim kuvvetlendirme edatı

Senden bile bahsetti.

yer tamlayıcısı yüklem

senden bile _____ : kuvvetlendirme gr.

isim kuvvetlendirme edatı

Kardeşinin çocuğuna da bakıyordu.

yer tamlayıcısı yüklem

kardeşinin çocuğuna da _____ : kuvvetlendirme gr.

isim kuvvetlendirme edatı

İsim vasıta veya eşitlik halindeyse, veya isim unsuru zarf-fiil ise kuvvetlendirme grubu zarf olur:

Seninle de gider. seninle de _____ : kuvvetlendirme gr.

zarf yüklem isim kuv. edatı

Bence de doğrudur. bence de _____ : kuvvetlendirme gr.

zarf yüklem isim kuv. edatı

Kuvvetlendirme grubunun vurgusu isim veya çekimli fiil üzerindedir.

Eski Türkçeden itibaren kuvvetlendirme edatlarının yaygın olarak isimler ve çekimli fiillerle bir birlik oluşturarak kullanıldığı görülmektedir. İşte anlam ve yapı bakımından bir bütünlük gösteren bu ifadeleri bir kelime grubu olarak değerlendirmek ve adlandırmak gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

AKSAN, Doğan, *Sözcük Türleri*, Ankara 1983.

ARAT, R Rahmeti, *Kutadgu Bilig I – Metin*, Ankara 1979.

---, *Kutadgu Bilig II – Çeviri*, Ankara 1985.

BANG, W.- ARAT, R.Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936.

BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1986.

- BILGEGİL, Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul 1982.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Londra 1972
- COŞKUN, Volkan, *Ozbek Türkçesinin Grameri*, Ankara 2000.
- DENY, Jean, *Türk Dili Grameri* (Terc. Ali Ulvi Elöve), İstanbul 1941
- ECKMANN, Janos, *Nehcü'l-Feradis* (yayınlayanlar: Semih Tezcan – Hamza Zülfikar), Ankara 1995
- , *Çağatavca El Kitabı*, (çev. Günay Karaağaç), İstanbul 1988
- EDISKUN, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1988.
- EMRE, Ahmet Cevat, "Türkçede Cümle", *TDAY- Belleten*, Ankara 1954, s.105-180.
- ERGIN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1962
- , *Türk Dili*, İstanbul 1987
- GABAIN, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara 1988
- GENCAN, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, İstanbul 1975.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, "da / de edatı üzerine", *TDED*, Nr.16. İstanbul 1968, s.81-100.
- , *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul 1971.
- HATIPOĞLU, Vecihe, *Türkçenin Sozdizimi*, Ankara 1972
- KARAHAN, Leyla, *Türkçede Soz Dizimi –Cumle Tahlilleri-*, Ankara 1991.
- KARAORS, Metin, *Türkçenin Sozdizimi ve Cumle Tahlilleri*, Kayseri 1993.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lugati 't-Türk* (çev. Besim Atalay), Ankara 1985.
- LEWIS, G L, *Turkish Grammar*, Oxford 1967.
- ONER, Mustafa, *Bugunku Kıpçak Türkçesi*, Ankara 1998.
- ŞİMŞEK, Rasım, *Orneklerle Türkçe Sozdizimi*, Trabzon 1987.
- TABAKLAR, Özcan, *Turkmencenin Morfolojisi*, İstanbul 1994 (Doktora tezi).
- TEKİN, Talat, "Daha zarfı ve da / de edatı hakkında", *Türk Dili*, VIII, Nr 85.
- , *Orhon Yazıtları*, Ankara 1988.